

בראשית: האם גולם מצטרף למניין

פתיחה

בפרשת השבוע עוסקת התורה בסיפור בריאתו של אדם הראשון, שבניגוד לשאר החיות והבהמות נברא בצלם א-להים. נחלקו הפרשנים, מהו אותו צלם א-להים המייחד את האדם מן הבהמה:

א. **הרמב"ם** (מורה נבוכים א, א, וכן בהקדמה לפירוש המשנה) כתב, שלא ייתכן ש"צלם א-להים" הכוונה לצורת הגוף של הקב"ה, שהרי אין לו גוף ודמות הגוף. ולכן פירש, שצלם א-להים שבאדם הוא הדבר המשמעותי ביותר באדם - השכל שלו, שבאמצעותו אפשר להתעלות מעל חיי הגוף הבהמיים ולעסוק בעניינים רוחניים, ובלשונו:

"אמנם צלם הוא נופל על הצורה הטבעית, רוצה לומר, על העניין אשר בו נתעצם הדבר והיה מה שהוא, והוא אמיתותו, מאשר הוא הנמצא שהוא אשר העניין ההוא באדם, הוא אשר בעבורו תהיה ההשגה האנושית. ומפני ההשגה הזאת השכלית נאמר בו, בצלם א-להים ברא אותו."

ב. **הרס"ג** (תרגום לתורה) פירש, שההשוואה לקב"ה באה לידי ביטוי בכך שהאדם שולט בעולם. לשיטתו, המשך הפסוקים ('ורדו בדגת הים ובעוף השמיים וכו') מהווים כמעין הסבר לצלם א-להים המוזכר קודם. דהיינו מדוע באדם יש צלם א-להים? מכיוון שהוא יכול לרדות בדגת הים וכדומה. פירוש מעין זה מופיע גם ב**זוהר** (א, מז).

בעקבות העיסוק בבריאת האדם, נעסוק השבוע בשאלה האם גולם מצטרף למניין ומכיוון שיצירת גולם הינו מעשה ניסי, בעקיפין נעסוק גם בשאלה, מתי יש להודות על נס שנעשה לאדם.

1. האם מותר לברוא גולם

עוד לפני שנעסוק בשאלה האם גולם מצטרף למניין, יש לשאול האם בכלל מותר ליצור גולם. כפי שראינו בעבר (דף לפרשת בלק שנה א'), הגמרא במסכת סנהדרין (ז ע"ב) מחלקת בין שלושה סוגי כשפים: כישוף ממש - אסור מדאורייתא, אחיזת עיניים - אסורה מדרבנן, שימוש בספר יצירה - מותר לכתחילה. משום כך, במידה ואדם בורא גולם באמצעות ספר יצירה, אין בכך איסור.

הגולם מפראג

המקור הראשוני לבריאת גולם נמצא כבר בגמרא. הגמרא במסכת סנהדרין (סו ע"ב) כותבת, שרבי ברא אדם (על ידי ספר יצירה, שלמד צירוף אותיות - רש"י) ושלח אותו בשליחות לר' זירא. ר' זירא ניסה לדבר עם הגולם, אך מכיוון שהוא לא ענה לו, החזיר אותו ר' זירא לעפרו. האם אכן הוא ברא יצור בעל חיים?

א. **היד רמ"ה** (שם ד"ה אמר) הביא שיש מי שאומרים, שאין כוונת הגמרא שהם ממש בראו יצור בעל חיים באמצעות דיבורם, דבר בלתי אפשרי לשיטתם, אלא הכל היה באחיזת עיניים. בצורה דומה הם מפרשים את המשך דברי הגמרא הכותבת, שאותם צדיקים בראו עגל לקראת שבת, וגם כאן אין הכוונה לבריאה ממש, אלא ששלחו להם מבית הנשיא עגל.

ב. **היד רמ"ה** (שם) חלק על דבריהם וסבר, שאכן ישנם צדיקים שיכולים לברוא, וכפשוט דברי הגמרא. כדי לסתור את דברי המפרשים הסוברים שהכל היה אחיזת עיניים טען, שמעשה של אחיזת עיניים מתקיים רק בנוכחות הקוסם, וכאן רבא שלח את הגולם לר' זירא ולמרות זאת הוא המשיך לחיות, משמע שאכן הייתה דמות ממשיה קיימת, וכך סבר גם **רש"י** (ד"ה ברא), ובלשון הי"ד רמה:

"מעשה דרבה בר נחמני דברא גברא, יש אומרים על ידי ספר יצירה שמלמדו צירוף אותיות של שם, דלא סלקא הא מילתא (= ודבר זה אפשרי) אלא לצדיקים. ויש אומרים באחיזת עינים, ואינו נראה, שאין אחיזת עינים והנאחז מועלת אלא בזמן שהאוחז והנאחז מצויין כאחד, והכא אשכחן דשדריה (= ששלחו) לקמיה דר' זירא."

הגולם המפורסם ביהדות, הוא כמובן הגולם מפראג - שלא מעט סוברים שכלל לא היה. **גרשום שולם** (אנציקלופדיה עברית - גולם) סבר, שמדובר באגדה שהתגלגלה בין היהודים והגויים כחלק ממספר אגדות, עד שכלפני מאתיים שנה נקשרה לשמו של המהר"ל (ואכן הסיפורים על המהר"ל לא מובאים במקורות תורניים מובהקים).

לעומת זאת, **הרבי מלובאביץ'** ענה בתשובה (מובאת בחב"דפדיה ערך 'הגולם מפראג') לשואל שפקפק באמינות הסיפור על הגולם מפראג, שהוא שמע בפירוש **מהרבי הרי"צ** (האדמו"ר השישי), שאכן הגולם היה קיים, ושראה מה שנשאר ממנו בעליית בית הכנסת של המהר"ל מפראג¹.

צירוף גולם למניין

האם מותר לצרף גולם למניין? אמנם שאלה זו אינה רלוונטית בימנו, אך יחד עם זאת, ככל שמתפתחת הביולוגיה גוברת האפשרות ליצור אנשים משובטים (כמו 'הכבשה דולי' המפורסמת). במידה ואכן דבר זה יתאפשר, תתעורר השאלה האם אותו שיבוט מצטרף למניין, שהרי לא מדובר בייצור שנולד כדרך כל אדם:

א. **החכם צבי** (ס' צג, הובא במשנ"ב נה, ד) הסתפק בשאלה זו. ייסוד הספק שלו הוא, האם מכיוון שהוא לא מבני ישראל ממש, לא מצרפים אותו למניין, או שמא, בגלל שהגמרא בסנהדרין כותבת שכל המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו, נחשב הגולם כילד של בוראו, וממילא הוא יכול להצטרף למניין. כמו כן, מעשיהם של צדיקים הם תולדותם, ומכאן שיש סברא נוספת לצרפו למניין.

למעשה הוא פשט את ספקו מהסיפור שראינו לעיל. כפי שראינו, כאשר רבא שלח את הגולם לר' זירא, הוא ביטל אותו והפכו לעפר. טוען החכם צבי, שאם היה בגולם תועלת כלשהי, ככל הנראה ר' זירא לא היה מבטלו, אלא על כרחך שאין בגולם שום תועלת וגם למניין הוא לא יכול להצטרף, ובלשונו:

¹ יש פוסקים נוספים שכתבו שבמהלך הדורות נעשו גלמים נוספים. למשל **הרא"ש** בפירושו לתורה (ד, כו) כתב, שאנוש, כדי להוכיח לבני דורו שישנה אפשרות של יצירת גולם כשם שהקב"ה ברא את אדם הראשון - ברא גולם. כמו כן, בהקדמה לספרא דצניעותא כתב **הרב חיים מוולוז'ין**, שרבו **הגר"א**, התעסק ביצירת גולם אך הפסיק באמצע.

"ונראה לומר, דכיוון דאשכחן לר' זירא דאמר שוב לעפרך הרי שהרגו, ואי תאמר שיש בו תועלת לצרפו לעשרה לכל דבר שבקדושה לא היה ר' זירא מעבירו מן העולם, אלא ודאי שאינו מצטרף לעשרה לכל דבר שבקדושה."

ראייה נוספת לכך שאין הגולם נחשב כאדם שיכול להצטרף למניין, הביא **הברכי יוסף**. הגמרא במסכת ברכות (מז ע"ב) כותבת, שלרבי אליעזר היה חסר אדם אחד למניין, לכן שחרר את עבדו כדי שישלים. אומר הברכי יוסף כי מסתמא רבי אליעזר ידע לברוא גולם דבר שוודאי עדיף מלשחרר את עבדו, אלא הסיבה שהוא לא ברא גולם היא, שהוא לא מצטרף למניין².

ב. דעה נוספת, שגם שוללת את מעמדו של הגולם אם כי מכיוון אחר, היא דעתו של **היעב"ץ** (ב, פב) - בנו של החכם צבי שראינו לעיל. הוא טען כנגד אביו, שאין מקום להסתפק בשאלתו, שכן גם אם אותו גולם אכן היה נחשב כיהודי, מכל מקום אין מקום לצרפו למניין, מכיוון שיש לו מעמד של שוטה וקטן (ולמעשה הוא סבר שדינו כבהמה).

2. שעשה לי נס

לפי הגמרא במסכת ברכות (מד ע"ב), במידה ונעשה נס לאדם פרטי או לציבור שלם - עליהם להודות כל פעם שהם עוברים במקום הנס. כאשר מדובר בנס לרבים, כולם מודים שגם צאצאיהם של רואי הנס צריכים להודות, ולכן במידה ויעבור אדם בזמן הזה במקום שנקרע ים סוף (והוא מזהה את המקום) עליו לברך 'ברוך שעשה נס לאבותינו במקום הזה'. נחלקו הראשונים מה הדין ביחיד:

א. **הרי"ף** (מג ע"א) ו**הרמב"ם** (ברכות י, ט) סברו, שהוא, בנו ובן בנו צריכים לברך, אך לא יותר מכך. הסברא לכך היא, שהסיבה שצריך הנכד לברך על הנס של סבו היא, שהוא מחויב בכבודו. הנין לא מחויב בכבוד אב סבו, ולכן אין סיבה שיברך על הנס שנעשה לו (לכן יש מעלה שסבא ילמד את נכדו תורה, אבל אין מעלה בכך שהוא ילמד את נינו (קידושין ל ע"א)).

ב. **הרשב"א** (ד"ה וניסים) כתב, שכל יוצאי חלציו צריכים לברך, אפילו נינו ובן נינו של הניצול. הסברא לכך היא, שכולם הושפעו מכך שאבי אביהם ניצל ובזכות כך הם בחיים, וכך פסק **השולחן ערוך** (ריח, ד):

"הרואה מקום שנעשה נס ליחיד (והוא עצמו אינו היחיד), אינו מברך; אבל הוא עצמו (שנעשה לו נס) מברך שעשה לי נס במקום הזה; וכל יוצאי ירכו גם כן מברכין שעשה נס לאבי במקום הזה."

בפשטות מדברי הרשב"א משמע, שרק אם הנינים נולדו לאחר שנעשה לסבם נס עליהם לברך, מכיוון שרק במקרה כזה הנס משפיע על חייהם, אבל במידה והם נולדו לפני, כך שבכל מקרה הם היו בחיים - הם לא צריכים לברך. **המגן אברהם** (ס"ק ו) חולק על כך ומפרש, שהטעם שהם מברכים הוא משום כבוד סבם, לכן גם אם הם נולדו לפני הנס עליהם לברך.

האליה רבה (שם) תמה על המגן אברהם, שהרי נינים לא אמורים לכבד את סבם (וכפי שראינו לעיל ברמב"ם), לכן לא ייתכן לחיבם בברכת "שעשה נס לאבותי" בגלל כבודו. משום כך הוא חילק: במידה והנין נולד לאחר שקרה הנס, עליו לברך, כיוון שישנה השפעה של הנס על חייו. בנכד לעומת זאת אין זה משנה מתי נולד, ומכיוון שהוא חייב בכבוד סבו - בין כך ובין כך עליו לברך.

על איזה נס מברכים

מה מוגדר נס המחייב ברכה? כאשר הגמרא (ברכות שם) מונה את הניסים שעל הציבור והיחיד לברך עליהם, היא מונה רק מקרים חריגים שיוצאים מטבעו של עולם, למשל נס קריעת ים סוף, או אדם שהלך במדבר וכמעט מת מצמא, נבקע לו מעיין מים ובזכות כך ניצל וכדומה.

א. בעקבות כך טען **האבודרהם** (ברכות הראייה והשבח) בשם **רבי אשר מלוניל**, שאם אדם ניצל מגנבים שפרצו לביתו או שזרקו עליו אבן והיא לא פגעה בו וכדומה, הוא לא צריך לברך 'שעשה לי נס במקום הזה', מכיוון שלא מדובר במאורע לא הגיוני, ובלשונו:

"כתב ר' אשר מלוניל הא דמברכין דווקא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם או מדרך התולדה, כגון מעברות הים ומעברות הירדן והדומה להם וכמר בריה דראבנא דאיתרחיש ליה ניסא ונפק ליה עינא דמיא בפקתא דערבות (= יוצא לו מים במדבר) אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו כגון שבאו עליו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצל וכיוצא בזה אינו חייב לברך."

כפי שעולה מהמשך דבריו, אין הכוונה בהכרח למאורע הנוגד את חוקי הטבע, אלא למקרה מופרך ולא הגיוני. הוא מקשה, מדוע מברכים על הנס של פורים? הרי לא מדובר בנס החורג את כללי הטבע, ותיירץ, שלא מצוי שאדם (= אחשוורוש) הורג אלף אנשים מבני עמו בעבור אשה אחת (= אסתר) או שמשנים את חוקי פרס ומדי (והתירו ליהודים להתגונן באגרות מרדכי).

כדבריו פסקו להלכה **המגן אברהם** (ס"ק יב), **הגר"א** (ד"ה י"א) ו**הבן איש חי** (עקב, יב), משום כך לדידם במידה ואשה יולדת, אין לה לברך שעשה לי נס, כיוון שרוב הנשים יוצאות בחיים מלידה. לעומת זאת, במידה ואדם היה מעורב בתאונת דרכים או בפיגוע שבדרך כלל לא יוצאים ממנו בחיים, עליו לברך (**משנ"ב** ס"ק לב).

ב. **השולחן ערוך** (ריח, ט) סבר שיש חולקים על דברי האבודרהם, ולשיטתם יש לברך שעשה לי נס גם על מאורעות שלא יוצאים מגדר הרגיל. משום כך הוא פסק להלכה, שבמידה וקרה נס שאינו יוצא מגדר הרגיל (שלשיטת האבודרהם אין לברך עליו), יש לברך בלי שם ומלכות, כדי מצד אחד לצאת ידי חובת הסוברים שכן יש לברך, ומצד שני בלא שם ה' לחשוש לסוברים שאין צורך. יש להוסיף, שבניגוד לברכת הגומל אותה מברכים בבית הכנסת, את ברכת שעשה לי נס מברכים רק במקום הנס עצמו. לכן במידה ויולדת מגיעה לאותו חדר לידה בו היא ילדה, לדעת המגן אברהם והמשנה ברורה אין לה לברך, ואילו לדעת השולחן ערוך היא צריכה לברך בלי שם ומלכות ('ברוך אתה שעשה לי נס במקום הזה').

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² **המגן אברהם** (תרפה, א) הביא את פירושו של **תרומת הדשן** (ס"ה קח), שרבי אליעזר שחרר את עבדו בשביל לקרוא את פרשת זכור (ועיין רא"ש ברכות ז, כ). **בשו"ת יד יצחק** (א, לה) כתב שיש איסור לברוא גולם בשבת, ולפי דבריו נופלת ראיית הברכי יוסף, כיוון ש"זכור" קוראים בשבת לפני פורים, ולכן לא יכול היה ר' אליעזר לברוא גולם (ויש מקום לחלוק ולומר, שאין איסור לברוא בשבת דברים באמצעות ספר יצירה). כמו כן יש שכתבו, שגם אם גולם אכן מצטרף למנין, צריך שיהיה בגיל בר מצווה, וממילא לא יעזור שר' אליעזר יברא גולם.

³ **מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן:** tora2338@gmail.com